

Waarom opnames van verdachtenverhoren altijd bij de processtukken zouden moeten horen: over de Arnhemse villamoord

Jan Boksem en Han Israëls

1. Inleiding

Verdachtenverhoren worden steeds vaker opgenomen. Deze opnames maken nog niet automatisch deel uit van de processtukken. Wij bespreken in deze bijdrage de juridische finesses van deze kwestie. En wij bespreken uitvoerig een voorbeeld dat treffend illustreert hoe belangrijk opnames van verdachtenverhoren (kunnen) zijn en hoe een strafzaak zonder zulke opnames volledig in de soep kan lopen.

Per 1 januari 2013 is de wetgeving met betrekking tot processtukken in strafzaken ingrijpend gewijzigd.¹ Eén van de in het oog springende wijzigingen is dat - anders dan voorheen - in het Wetboek van Strafvordering wordt omschreven welke stukken tot de processtukken behoren. Artikel 149a, lid 2 Sv luidt als volgt:

"Tot de processtukken behoren alle stukken die voor de ter terechtzitting door de rechter te nemen beslissingen redelijkerwijs van belang kunnen zijn, behoudens het bepaalde in artikel 149b."

Artikel 149b Sv geeft de officier van justitie de mogelijkheid om na afweging van belangen bepaalde stukken of gedeelten daarvan niet bij de processtukken te voegen.

Uit de Memorie van Toelichting bij het wetsvoorstel² kan worden afgeleid dat het de bedoeling van de wetgever is geweest het begrip processtukken niet te beperken tot de 'klassieke' geschriften. Ook andere documenten vallen daaronder:

- 1 Wet van 1 december 2011 tot wijziging van het Wetboek van Strafvordering in verband met de herziening van de regels inzake de processtukken, de verslaglegging door de opsporingsambtenaar en enkele andere onderwerpen (herziening regels betreffende de processtukken in strafzaken), Staatsblad 2011/601. Inwerkingtredingsbesluit: Staatsblad 2012/408.
- 2 Memorie van Toelichting, Kamerstukken II, 32.468, nr. 3.

"Het is voldoende duidelijk dat aan dit begrip een ruime betekenis moet worden gegeven. Niet vereist is dat de stukken in schriftelijke vorm zijn vastgelegd. Uit het voorgestelde artikel 137 Sv volgt dat stukken ook kunnen worden opgenomen op gegevensdragers."³

De vraag die wij in deze bijdrage aan de orde willen stellen, is of de ruime uitleg zover gaat dat bijvoorbeeld ook auditieve en audiovisuele registraties van verhoren van verdachten en getuigen tot de processtukken moeten worden gerekend en, zo ja, of dit dan ook betekent dat die registraties (in beginsel) in afschrift aan de verdediging (en aan eventuele andere procesdeelnemers, zoals de benadeelde partij) zouden moeten worden verstrekt. Alvorens nader op deze vraag in te gaan staan wij kort stil bij het belang van deze vraag. Anders geformuleerd: waarom zou het van belang (kunnen) zijn om naast de proces-verbaal van de verhoren van verdachten en getuigen ook de registraties van die verhoren tot de processtukken te rekenen? Voor het beantwoorden van deze vraag haken wij aan bij het recente onderzoek van Malsch *et al.*⁴ en bij de zaak die bekend staat als 'de Arnhemse villamoord'.⁵

2. Kijken, luisteren, lezen

In het Nederlandse strafproces vervullen processen-verbaal een belangrijke rol. Een proces-verbaal is een beknopte zakelijk beschrijving van iets dat een opsporingsambtenaar gedaan heeft. De meeste processen-verbaal vertellen wat een getuige of verdachte gezegd heeft, in veel minder woorden dan er tijdens het verhoor zijn gebruikt. Gelukkig maar, want anders zouden politiedossiers nog dikker worden dan ze nu al zijn.

Toch kleven aan die verkorting ook problemen. Vooral bij verdachtenverhoren. Want het proces-verbaal wordt opgesteld door de verhoorders, en verhoorders hebben niet altijd belang bij het boven tafel krijgen van de waarheid over het misdrijf dat zij onderzoeken en zijn daarom ook lang niet altijd geïnteresseerd in het volledige verhaal dat de verdachte vertelt. Als zij een verdachte verhoren, vermoeden zij in de meeste gevallen dat deze verdachte de dader is. Het risico bestaat dan dat zij meer aandacht zullen hebben voor informatie die wijst op daderschap dan voor informatie die wijst op onschuld. De verklaring van de verdachte wordt in het proces-verbaal dat van het verhoor wordt opgemaakt (meestal) – zoals dat genoemd wordt – 'zakelijk weergegeven'. Aldus wordt veel – soms relevante – informatie weggelaten.

3 *Ibid.*, p. 36.

4 M. Malsch *et al.*, Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren, Politiewetenschap Nr. 79, Apeldoorn / Amsterdam 2015. Voor een samenvatting van deze studie zie: M. Malsch *et al.*, De papieren muur: Proces-verbaal maakt bewijsvoering soms onbetrouwbaar, Nederlands Juristenblad 2015, p. 179 – 184.

5 H. Israëls, A. Pagano Mirani, N. Scholten, W. Spierenburg en E. Wiering, De Arnhemse villamoord: Valse bekentenissen, Boom Lemma uitgevers, Den Haag 2014.

Gelukkig worden tegenwoordig belangrijke verhoren, en vooral verdachtenverhoren, steeds vaker opgenomen (geregistreerd). Meestal op video (audiovisueel), soms alleen op audio (auditief). Op zo'n opname kun je horen wat de verdachte daadwerkelijk heeft gezegd. Langs die weg kun je controleren of het proces-verbaal recht doet aan het verhoor.

Het gaat hier om grote belangen. We kennen allemaal 'de Schiedammer parkmoord', waarin aanvankelijk Kees B. onherroepelijk werd veroordeeld. Zijn veroordeling berustte bijna alleen op bekentenissen. De verhoren waarin hij bekende waren niet opgenomen, hoewel dat volgens de daar en toen geldende richtlijnen wel had gemoeten. Het proces-verbaal van het eerste verhoor waarin Kees B. bekende – en dus de eigenlijke grote doorbraak in dit onderzoek – is pas weken later opgesteld en is waarschijnlijk nog geantedateerd ook.⁶

Iets beter ging het in 'de Puttense moordzaak'. Ook daar zijn verdachten onherroepelijk veroordeeld van wie later bleek dat ze het niet gedaan hadden. En ook daar berustten de veroordelingen vooral op bekentenissen, maar in die zaak zijn de verhoren opgenomen, zodat je in principe zou kunnen controleren wat er tijdens die bekennende verhoren is gebeurd. In de praktijk bleek controle echter niet mogelijk, omdat de banden al vóór de terechtzitting waren gewist.⁷

Opnames van de bekentenissen in 'de Schiedammer parkmoord' en 'de Puttense moordzaak' en andere op valse bekentenissen gebaseerde rechterlijke dwalingen zouden van groot belang zijn, omdat dan gekeken zou kunnen worden hoe het kon gebeuren dat in processen-verbaal staat dat de verdachten bekend hebben terwijl wij nu weten dat zij onschuldig waren. In de processen-verbaal is die onschuld niet of nauwelijks te zien. Was die onschuld ook niet te zien tijdens het daadwerkelijke verhoor? Waren de processen-verbaal zo opgesteld dat signalen die wezen op onschuld zijn weggelaten? Zulke vragen zijn alleen te beantwoorden als er opnames van de verhoren bestaan.

Het is dus goed dat belangrijke verhoren tegenwoordig vaker worden opgenomen. Niet om de processen-verbaal te vervangen, maar om ze als dat nodig is controleerbaar te maken.⁸ Het gaat hier om een langzame maar belangrijke verbetering van de kwaliteit van het Nederlandse strafproces. Over deze kwestie is onlangs een omvangrijk onderzoek verschenen van de hand van Malsch *et al.*

6 F. Posthumus, Evaluatieonderzoek in de Schiedammer parkmoord. Rapportage in opdracht van het College van procureurs-generaal, Openbaar Ministerie, Den Haag 2005, p. 94-95, 98-99 en 110.

7 J.A. Blauw, De Puttense moordzaak: Reconstructie van een dubieus moordonderzoek, Fontein, Baarn 2000, p. 308.

8 J. Boksem, Over waarheidsvinding, bewijsverkrijging, rechtsbescherming en evenwicht: Enkele gedachten over een nieuwe invulling van de eerste fase van het strafproces, Rechtsgeleerd Magazijn Themis 2010, p. 240-243.

In dit onderzoek komen verschillende aspecten van de vastlegging van het verdachtenverhoor aan de orde. De onderzoekers constateren dat de processen-verbaal het verhoor sterk samengevat en niet altijd correct weergeven. Op zich is dit geen opzienbarende bevinding, maar wel een belangrijke constatering. Wij citeren uit het onderzoeksrapport: "Er wordt veel weggelaten uit de pv's en wat wordt weggelaten kan soms relevant zijn, zoals ontkenningen en confrontaties."⁹

Deze constatering is belangrijk, omdat uit hetzelfde onderzoek naar voren komt dat rechters zich niet altijd blijken te realiseren dat de processen-verbaal die zij krijgen voorgeschoteld, niet altijd een volledige en adequate weergave bieden van het verhoor. In de woorden van de onderzoekers:

*"Rechters gaan er veelal van uit dat de schriftelijke stukken de werkelijkheid representeren, terwijl dat lang niet altijd het geval is. Zij lijken niet altijd op de hoogte van de selectie die mogelijk plaats heeft gevonden bij het opmaken van de pv's. Pv's zijn vaak in ambtelijke taal geschreven. Een dergelijke taal wordt nooit in werkelijkheid gehanteerd. [...] De ambtelijke taal verhuult de sfeer van het verhoor en de intenties en emoties van de procesdeelnemers. De verhoren die zijn weergegeven, verworden zo tot een zakelijke, bloedeloze uitwisseling van woorden, die niet goed reflecteert wat er in werkelijkheid is voorgevallen. Dat kan volstaan in de situatie waarin feiten en omstandigheden volkomen helder zijn en geen verdere discussie en controle behoeven. De werkelijkheid van sommige verhoren is echter anders, en dan kan een dergelijke verslaglegging een probleem vormen."*¹⁰

In het onderzoek van Malsch *et al.* passeren ook allerlei andere aspecten van verslaglegging van verdachtenverhoren de revue.

Onderzocht worden processen-verbaal uit verschillende periodes. Vroeger werden processen-verbaal meestal opgesteld als een monoloog van de verdachte. Tegenwoordig staan steeds vaker ook de vragen van de verhoorders in het proces-verbaal. Eigenlijk iedereen is het erover eens dat dit een verbetering is.

Onderzocht wordt in welke mate een proces-verbaal een verkorting is van wat er in het verhoor is gezegd. Daartoe worden processen-verbaal van een aantal verdachtenverhoren vergeleken met de opnames van diezelfde verhoren. Processen-verbaal bevatten tussen de 7 en 18 procent van het aantal woorden in het verhoor.

Er zijn in dit onderzoek interviews gehouden met advocaten, politiemensen, officieren van justitie en rechters over wat zij denken over de verschillende vormen van verslaglegging van verdachtenverhoren. Zij maken allerlei opmerkingen die verstandig klinken en weinig verrassend zijn.

9 M. Malsch *et al.*, Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren, *supra* noot 4, p. 157.

10 *Ibid.*, p. 158.

Er bestaan systematische verschillen tussen opnames en processen-verbaal. Zo kun je op een video-opname ook allerlei non-verbaal gedrag zien dat in de meeste gevallen in het proces-verbaal wordt weggelaten. Is het niet-vermelden van het meeste non-verbale gedrag van belang? Daartoe hebben de onderzoekers een experiment opgezet. Ze hebben een acteur de rol van verdachte laten spelen in een verhoor. In twee versies: een versie zonder veel gebaren en een versie met gebaren waarvan bekend is dat ze meestal gezien worden als aanwijzingen voor misleiding zoals wegstaren of friemelen met de vingers. Proefpersonen die de versie met het verdacht ogende gedrag te zien of te lezen kregen schatten de kans op schuld van de verdachte hoger in.

Er is niet alleen gekeken of non-verbaal gedrag leidt tot een hogere inschatting van de schuld van de verdachte. Er is ook gekeken of het uitmaakt hoe het verhoor wordt vastgelegd: in een proces-verbaal, op audio of op video. Die drie vormen van verslaglegging bleken voor de inschatting van schuld geen verschil uit te maken.

Wat is het belang van de bevindingen van dit zeer omvangrijke onderzoek? Dat belang is volgens ons gering. Neem het verschil in aantal woorden tussen een verhoor en het proces-verbaal van dat zelfde verhoor. Dat varieert zoals gezegd van 7 tot 18 procent. Maar stel nu dat hier andere getallen uit waren gekomen, bijvoorbeeld 10 en 23 procent. Zou dat iets uitmaken voor wat u denkt over processen-verbaal? Wij denken het niet. Van belang is niet de procentuele reductie, maar de vraag of de inkorting in het proces-verbaal desondanks recht doet aan de dingen die van belang zijn die tijdens het verhoor zijn gezegd en gebeurd.

De onderzoekers constateren dat in de processen-verbaal altijd staat dat de verdachte uitdrukkelijk is gewezen op zijn zwijgrecht, en dat hij vóór ondertekening het proces-verbaal heeft doorgelezen, terwijl op de opnames van die verhoren meer dan eens te zien is dat dit in werkelijkheid niet gebeurd is. Dat is een belangrijke bevinding, die echter helaas niet als een verrassing zal komen voor wie al wat langer meeloopt in het wereldje van Nederlandse politieverhoren.

Is het van belang om te weten dat een verdachte op video of audio niet verdachter of minder verdacht overkomt dan na lezing van het proces-verbaal van dat verhoor? Nou, het is wel prettig dat er geen verschillen worden gevonden. Anders zou hetzij de advocaat hetzij de officier van justitie wellicht gaan pleiten voor het afspelen in de rechtszaal van verdachtenverhoren, in de hoop dat dit het oordeel van de rechter in de ene of de andere richting beïnvloedt. Maar echt uitmaken doet het niet. In het strafproces wordt normaliter alleen gewerkt met processen-verbaal; de opnames dienen alleen ter controle als er

twijfel ontstaat over de juistheid van zo'n proces-verbaal. Dat is de correcte rolverdeling tussen proces-verbaal en opname; die rolverdeling staat geheel los van de vraag of er verschil is tussen lezen of horen of zien bij het inschatten van de mate van schuld.

Het gaat hier dus om een belangrijk thema - de verschillende vormen van vastleggen van verdachtenverhoren - en om een omvangrijk en nauwgezet uitgevoerd onderzoek, maar de vragen die in dit onderzoek zijn gesteld, zijn weinig interessant en nauwelijks van belang. Van belang is een andere vraag: in hoeverre doen processen-verbaal recht aan wat er gebeurt in een verdachtenverhoor? Want een proces-verbaal is een drastische bekorting, en wordt opgesteld door één partij, die meestal belang heeft bij het zo schuldig mogelijk voorstellen van de verdachte.

Voor het beantwoorden van die vraag zijn opnames van verhoren van belang. Tegenwoordig worden verhoren steeds vaker opgenomen. Daardoor wordt zulk onderzoek dus steeds vaker mogelijk. De vraag in hoeverre het proces-verbaal recht doet aan het verhoor behelst in zijn meest extreme vorm de vraag of het mogelijk is dat het verhoor zelf de indruk wekt dat de verdachte onschuldig is, terwijl het proces-verbaal de indruk wekt dat de verdachte de dader is.

3. De Arnhemse Villamoord

De rest van dit artikel is gewijd aan een zaak waarin dit gebeurde. De processen-verbaal van de verdachtenverhoren laten zien dat de belangrijkste verdachte bekend en dat hij beschikt over daderkennis. In die processen-verbaal ontbreekt evenwel ieder spoor van de wijze waarop die bekentenissen zijn verkregen - via trucs en massale druk - en van de wijze waarop de verhoorders de verdachte gestuurd hebben in de richting van opmerkingen die er zonder die sturing uitzien als daderkennis. Dit gebeurde in die zaak niet één keer; het gebeurde stelselmatig in de verhoren waarin het bewijs werd geleverd waarop de wellicht onschuldige verdachten uiteindelijk onherroepelijk zijn veroordeeld. Hoe vaak dergelijke praktijken in Nederland plaatsvinden, is natuurlijk een belangrijke vraag, die wij echter niet kunnen beantwoorden. Maar deze zaak laat zien dat zoiets in Nederland mogelijk is.

Het gaat hier om de zogenaamde 'Arnhemse villamoord', die door een van ons nauwgezet is onderzocht.¹¹ In deze oude moordzaak zijn negen verdachten onherroepelijk veroordeeld. Twee van de negen hadden bekend. Eén bekenners wisselde zozeer in zijn verklaringen, ook in zijn bekennende verklaringen, dat zijn bekentenissen weinig gewicht in de schaal hebben gelegd. De andere

11 H. Israëls *et al.*, De Arnhemse villamoord: Valse bekentenissen, *supra* noot 5.

bekenner is belangrijker. Nadat hij was begonnen met bekennen, bleef hij daarbij, ook bij de rechter. En zijn verklaringen kwamen steeds dichterbij wat er bekend was over het misdrijf. Het is eigenlijk alleen op basis van deze bekentenissen dat de verdachten in deze zaak zijn veroordeeld.

Analyse van de processen-verbaal in deze zaak laat zien dat deze belangrijkste bekenner beschikte over daderkennis. Hij bekende dat hij zijn kompanen naar de villa had gereden waar de moord was gepleegd. Hij vertelde onder andere dat het betreffende huis wit was – en dat klopt: het gaat om een witte villa. Hoe kon hij, als hij het niet zelf had gezien, weten dat het huis wit was?

Op de opnames is te zien dat hem dit niet is voorgezegd. Daar is ook te zien hoe dit stukje verhoor precies is verlopen. De verdachte wordt gevraagd of hij zich nog iets herinnert van het overvallen huis, bijvoorbeeld de kleur. Het verhoor gaat dan als volgt – de verdachte is een Turk die slecht Nederlands praat:

Verdachte: *Als goed is, wit moeten zijn.*

Verhoorder: *Ja, is goed. Ja, je doet echt goed je best, jongen. Perfect.*

Verdachte: *Ik denk zo na, zo witte huis, weet je wel. Maar als goed weet, dak is zo lopen of zo [hij gebaart een puntdak] [verdachte zegt iets in het Turks] die dak lopen zo weet je wel.*

Tolk: *Het is niet een plat dak, zegt ie.*

Verdachte: *Niet platte dak weet je wel.*

Verhoorder: *Nou, maak het niet mooier dan het is, maar eh, je kunt je herinneren dat het een wit huis was.*

Verdachte: *Ja, wit huis.*¹²

Het huis in kwestie heeft echter nu juist wél een plat dak. De Rietveld-achtige villa in kwestie ziet er uit als een grote platte doos. De verdachte beweert tijdens de overval buiten bij het hek gewacht te hebben; dan kan hem de merkwaardige vorm van deze villa toch nauwelijks zijn ontgaan. Maar dat hij uitdrukkelijk zegt dat de villa geen plat dak had, is een opmerking die niet in het proces-verbaal komt te staan. In het proces-verbaal staat alleen maar: *“Ik zag dat het huis wit van kleur was.”*¹³

Verderop in het verhoor oppert hij dat het overvallen huis misschien een bejaardentehuis of een asielzoekerscentrum was. Dat zijn opmerkingen die al helemaal nergens op slaan, en waaraan de verhoorders dan ook geen aandacht besteden. En het wordt uiteraard ook niet vermeld in het proces-verbaal.

12 Geciteerd in: *ibid.*, p. 130.

13 Dossier Arnhemse villamoord, proces-verbaal zevende verhoor Ömer A., 10 april 1999, p. 4.

En zoals er wordt omgegaan met het al dan niet platte dak, zo gaat het met nagenoeg alle belangrijke details in deze verhoren. Neem, bijvoorbeeld, de auto of auto's waarmee de overvallers naar de villa zouden zijn gereden. Een getuige had tijdens de periode waarin het misdrijf moet zijn gepleegd, een donkerblauwe Volkswagen Golf de oprit van de villa zien inrijden. De politie meende dus te weten dat de dader of daders in een donkerblauwe Golf waren gekomen. Ze vroegen de verdachte met wat voor auto hij was gekomen. Hij antwoordde: met mijn eigen auto, een grijze Mercedes. "Nou zit je weer te liegen", zo antwoordde de verhoorder, maar de verdachte bleef erbij dat hij met zijn eigen grijze Mercedes was gekomen. Toen opperden de verhoorders dat er dan dus ook nog een tweede auto bij het misdrijf was gebruikt. Wat voor auto was dat? De verdachte noemde toen achtereenvolgens alle auto's binnen het criminele clubje waarin hij zich bewoog: een beige Peugeot, een witte Mitsubishi, een blauwe Ford Scorpio, en steeds antwoordden de verhoorders dat zij wisten om wat voor auto het ging en dat ze niet begrepen waarom hij hierover maar steeds loog. In het proces-verbaal kwam te staan dat de verdachte niet wist wat voor auto er nog meer bij het misdrijf was gebruikt. Al het verkeerde gokken is in het proces-verbaal eenvoudigweg weggelaten.

Er zouden meer voorbeelden te geven zijn van de selectieve wijze waarop in de processen-verbaal de verhoren van de bekende verdachte zijn weergegeven. We beperken ons tot één laatste voorbeeld. Dit voorbeeld lijkt in het proces-verbaal overduidelijk te bewijzen dat de verdachte beschikte over daderkennis. Om dat uit te leggen, moet iets meer verteld worden over het misdrijf.

Op 2 september 1998 kort na 8 uur 's avonds werd de politie te Arnhem gebeld door een 33-jarige vrouw die melding maakte van een dodelijke schietpartij in de villa waar zij op dat moment was. Zij was op bezoek gegaan bij de 63-jarige hoofdbewoonster van die villa. Op aanbellen werd niet open gedaan, en daarom was zij achterom via een buitentrap naar de eerste verdieping gelopen, en zo was zij de villa binnen gegaan en daar bleek het misdrijf toen al in volle gang te zijn, zo vertelde zij de politie.

De verdachte bekende dat hij zijn kompanen naar de villa had gereden en dat hij buiten had gewacht. Hij zou dan ook de aankomst van de 33-jarige vrouw hebben moeten zien. En het mooiste zou natuurlijk zijn als hij ook zou kunnen vertellen hoe hij gezien had dat de vrouw via een buitentrap naar de eerste verdieping de villa was binnengegaan. Want dat is een detail dat je - anders dan dat de witte kleur van een villa - onmogelijk zonder hulp kunt gokken. In het proces-verbaal valt te lezen dat de verdachte dit inderdaad wist. Hij zei volgens het proces-verbaal:

OPNAMES VAN VERHOREN EN PROCESSTUKKEN: DE ARNHEMSE VILLAMOORD

"U vraagt mij waar de deur was, waar de vrouw naar binnen ging. Ik zag dat de vrouw een trap opliep en het huis binnen ging."¹⁴

Deze twee korte zinnen in het proces-verbaal zijn de samenvatting van het volgende stuk verhoor waarin geprobeerd wordt om hem deze daderkennis over de buitentrap te ontlokken:

Verhoorder: Zij kan alleen hier het huis in komen, en dat weet ik, op een wat vreemde manier.

Verdachte: Vreemde manier?

Verhoorder: Ja, wel door een deur natuurlijk, maar hier is een deur ergens. Alleen, hoe komt je bij die deur? Denk eens goed na. Hoe is die vrouw bij die deur gekomen?

Verdachte: Dat is goeie vraag hè? [Verdachte lacht hardop] Goeie puzzel.

Verhoorder: Ja, dat is een hele mooie puzzel, denk nou eens, ga jezelf nou eens even, ga nou eens bij dat hek staan, je ziet die vrouw, die gaat aan de achterkant naar dat huis, die komt bij de achterkant van dat huis, en dan gaat ze naar binnen. En waar is dan die deur? Waar is die deur?

Verdachte: Als goed herinneren, met trap naar beneden, of zoiets, maar, dat doen ik gokken, maar ... dat is een goeie puzzel, weet je wel.

Verhoorder: Je zegt: trap. Trap zeg je.

[Verdachte zegt iets in het Turks]

Tolk: Hij gaat ietsje naar beneden, doe je de deur open, ga je naar binnen.

Verhoorder: Dat gok je.

Verdachte: Dat is gok maar...

Verhoorder: Maar er is iets, jij weet dat er iets bijzonders mee is, of niet? Kun je je herinneren hè?

Verdachte: Ja, iets bijzonderheden daar, heel goed nadenken, weet je wel.

Verhoorder: Denk eens na.

Verdachte: Ik niet opletten daar.

Verhoorder: Jawel, je hebt wel opgelet, je hebt die vrouw komt daar aan, dan let je wel op.

Verdachte: [6 seconden stilte] Ik kan het mij niet herinneren.

Verhoorder: Je zei net trap, trap zei je. Probeer je eens een trap voor de geest te halen.

Verdachte: [18 seconden stilte] Geloof ja, als eh twee kanten soort deur, weet je wel, de vrouw naar boven lopen, dan ik heb niet gezien maar rechtse of linkse kant één deur, dan daar naar binnen. U heb gelijk.

Verhoorder: Dus, de achterdeur van de woning...

Verdachte: Ja. Gele plaat, beetje...

Verhoorder: Beetje vreemd.

Verdachte: Beetje vreemd ja.

Verhoorder: Omhoog.

Verdachte: Heel slim gedaan daar.

Verhoorder: Nou, of het slim gedaan is, maar zo is nu eenmaal die constructie van het huis. Dat is namelijk de achterdeur.

Verdachte: Ja.

Verhoorder: Is met de trap omhoog. Exact.

Verdachte: Ja. U hebt gelijk.¹⁵

14 Geciteerd in: H. Israëls et al., De Arnhemse villamoord: Valse bekentenissen, *supra* noot 5, p. 133.

15 Geciteerd in: *Ibid.*, p. 132-133.

In het proces-verbaal lijkt het alsof hij beschikt over daderkennis ("Ik zag dat de vrouw een trap opliep en het huis binnen ging"); uit de transcriptie van het verhoor blijkt dat hij niets weet en dat het de verhoorders zijn die hem naar die trap omhoog toe hebben gepraat.

Opvallend in dit citaat is dat de verdachte zijn best doet om de politie te helpen. Waarom zou hij dat doen als hij onschuldig is? De vermoedelijke verklaring daarvoor is opnieuw iets dat wél te zien is op video maar dat in de processen-verbaal geheel ontbreekt. Hij wordt onder geweldige druk gezet. Van die druk ontbreekt in de processen-verbaal ieder spoor. Die druk verklaart wellicht waarom hij gaat bekennen. De druk verklaart niet waarom hij *blijft* bekennen, tot bij de rechter aan toe. De verklaring daarvoor is vermoedelijk iets anders dat op de opname van de verhoren goed te zien is maar dat opnieuw in de processen-verbaal geheel ontbreekt. Hem wordt in de verhoren uitgelegd dat zijn kompanen belastend over hem verklaren – en dat is ook een beetje waar, zij het minder dan de verhoorders hem proberen te doen geloven – en dat iedereen zal proberen om zijn eigen aandeel in het misdrijf zo klein mogelijk te maken en dat dit betekent dat hij misschien door zijn kompanen beschuldigd zal worden van meer dan hij in werkelijkheid gedaan heeft en dat hij er daarom verstandig aan doet om een minimale betrokkenheid te bekennen – op die manier krijgt hij minder straf dan als hij wordt veroordeeld voor een veel grotere betrokkenheid. Dit belang dat hij heeft bij het bekennen van een minimale betrokkenheid wordt hem steeds weer voorgehouden, en kan misschien verklaren waarom hij ook zelf dacht dat hij belang had bij een (minimale) bekentenis. Deze mogelijke verklaring voor het volharden in een valse bekentenis is goed zichtbaar op de opnames en is in de processen-verbaal geheel verdwenen.

Er zitten in deze zaak ook verschillen tussen de opnames van de verhoren en de processen-verbaal die nog minder subtiel zijn. Neem bijvoorbeeld de eerste keer dat deze belangrijkste verdachte bekent. Dat gebeurt na langdurige grote druk. Die periode duurt, na eerder al twee dagen van uitputtende verhoren, ongeveer een uur. Tijdens dat uur wordt er niets opgeschreven. Vanaf het moment dat de verdachte omslaat en begint met bekennen, doen de verhoorders wat ze moeten doen: ze vragen direct naar daderkennis. Dat doen ze een uur lang. Tijdens dat uur zie je op band hoe de verdachte er niet in slaagt om de verhoorders aan de gevraagde daderkennis te helpen. Ook van dit cruciale eerste uur wordt niets opgeschreven.

Van een ander cruciaal verhoor wordt zelfs helemaal geen proces-verbaal opgemaakt. Dat betreft de tweede verdachte die bekent. Hij trekt zijn bekentenis af en toe weer in, en als dan de druk hoog genoeg wordt opgevoerd, bekent hij iedere keer weer opnieuw. Maar op een bepaald moment lukt het de verhoorders niet om door de ontkenning heen te breken. Dan wordt er een apart verhoor

ingelast dat wordt uitgevoerd door de leider van het politieteam. Hij slaagt erin om de verdachte alle mogelijke kennisfilosofische hoeken van de verhoorkamer te laten zien: na aanvankelijke ontkenning erkent deze tweede verdachte dat hij het misschien wel gedaan heeft maar dat hij het zich niet kan herinneren, of dat hij wel bereid is om te bekennen, maar dat hij dan graag wil weten wat er gebeurt indien later blijkt dat hij onschuldig is, of dat hij wel bereid is om te bekennen ondanks het feit dat hij onschuldig is, en tenslotte bekent hij gewoon weer. Van dit instructieve verhoor wordt zoals gezegd eenvoudigweg helemaal geen proces-verbaal opgemaakt.¹⁶ Zonder de wél bewaard gebleven opname zou dit verhoor zijn verdwenen zonder in de processtukken enig spoor na te laten.

Bij een ander verhoor heeft de politie het proces-verbaal al helemaal uitgeschreven voordat met het verhoor wordt begonnen. Het verhoor bestaat uit het voorlezen van het proces-verbaal aan de verdachte. Als de verdachte wil – en af en toe wil hij dat – dan wordt het proces-verbaal in overleg met de verdachte veranderd. Maar het proces-verbaal van dit verhoor is dus niet een verslag van wat er tijdens het verhoor gezegd is; het verhoor bestaat uit het voorlezen van het proces-verbaal aan de verdachte. Op de opname van dit verhoor wordt van deze eigenaardige procedure geen geheim gemaakt. Ook in het proces-verbaal zelf wordt dit vermeld:

“De doelstelling van dit verhoor is, om hetgeen verdachte [naam verdachte] tijdens eerdere verklaringen heeft gezegd, chronologisch aan het papier toe te vertrouwen. Om dit resultaat te bereiken, zijn alle door [naam verdachte] afgelegde verklaringen doorgelezen en zijn de relevante passages in de hieronder gerelateerde verklaring verwerkt. Deze verklaring is in de Turkse taal aan verdachte [naam verdachte] voorgelezen en waar nodig door de verdachte [naam verdachte] aangepast, dan wel aangevuld.”¹⁷

Als je weet dat het proces-verbaal is opgesteld niet na maar voor het verhoor, dan staat dat hier dus ook keurig in het proces-verbaal vermeld. Maar wie zal überhaupt op het idee komen dat het mogelijk is dat een proces-verbaal niet een verslag van een verhoor is, maar een tekst die tijdens dat verhoor wordt voorgelezen? Dat besef je pas als je de opname van dit verhoortechnisch zo krankzinnige verhoor met eigen ogen ziet.

4. Processtukken?

De Arnhemse villamoord illustreert op dramatische wijze hoe belangrijk opnames van verdachtenverhoren kunnen zijn. En op basis van alleen de processen-verbaal kun je dat belang lang niet altijd zien. Belangrijk is dus dat zulke opnames automatisch deel uitmaken van de processtukken. In hoeverre is dat

¹⁶ Zie: *Ibid.*, p. 150.

¹⁷ Proces-verbaal verhoor Ömer A., 8 september 1999, p. 1.

tegenwoordig al het geval? Dat is een ingewikkelde kwestie. Onder de vigeur van de oude wetgeving heeft de Hoge Raad bij herhaling geoordeeld dat opnamen die van een verhoor zijn gemaakt, geen processtukken zijn, maar dat beginselen van een behoorlijke procesorde meebrengen dat aan de verdediging de kennisneming van de opnamen niet mag worden onthouden:

"2.3. Indien van een door de politie afgenomen verhoor niet alleen een proces-verbaal, inhoudende een zakelijke weergave van hetgeen tijdens dat verhoor is verklaard, is opgesteld, maar ook een video-opname is vervaardigd, hetgeen uit de processtukken dient te blijken, brengen beginselen van een behoorlijke procesorde mee dat aan de verdediging de kennisneming van die opname niet mag worden onthouden. Dat betekent niet dat zowel de raadsman als de verdachte zonder meer aanspraak hebben op kennisneming van die opname. Bij afweging van de gerechtvaardigde belangen van de op de video-opname afgebeelde persoon enerzijds en de belangen van de verdediging bij kennisneming van die opname anderzijds, kunnen de eerstbedoelde belangen in zoverre zwaarder wegen dat wel de raadsman in de gelegenheid wordt gesteld van die opname kennis te nemen, maar dat dit aan de verdachte niet wordt toegestaan.

[...]

2.5. Voor zover het Hof aan zijn oordeel dat de verdachte geen recht heeft op kennisneming van de videobanden mede ten grondslag heeft gelegd dat de videobanden geen processtuk betreffen, geeft dat oordeel geen blijk van een onjuiste rechtsopvatting.

Opmerking verdient in dit verband het volgende.

De omstandigheid dat beginselen van een behoorlijke procesorde meebrengen dat aan de verdediging de kennisneming van video-opnamen niet mag worden onthouden, brengt niet mee dat die opnamen zonder meer als processtuk aan het procesdossier dienen te worden toegevoegd. In het dossier dienen te worden gevoegd stukken die redelijkerwijze van belang kunnen zijn hetzij in voor de verdachte belastende hetzij in voor hem ontlastende zin. Indien de verdediging de betrouwbaarheid of de rechtmatigheid van de verkrijging van ten overstaan van de politie afgelegde verklaringen betwist, behoren de opnamen die deze betwisting zouden kunnen ondersteunen, als redelijkerwijze van belang zijnde stukken in beginsel aan de processtukken te worden toegevoegd."¹⁸

Met deze rechtspraak – die volledig in de lijn ligt van het zogenoemde *Dev Sol-arrest*¹⁹ – kon worden bereikt dat de kennisneming uitsluitend aan de raadsman werd toegestaan. De verdachte moest er maar op vertrouwen dat de raadsman er alles uit haalde wat vanuit het verdedigingsperspectief van belang zou kunnen zijn. Spronken merkte naar aanleiding van deze rechtspraak het volgende op:

¹⁸ Hoge Raad, 31 januari 2012, NJ 2012/102.

¹⁹ Hoge Raad, 7 mei 1996, NJ 1996/687, met noot T. Schalken.

“Op het moment dat de raadsman beschikt over belangrijke informatie, die hij niet met zijn cliënt kan (of mag) delen, kan dit niet alleen een effectieve verdediging bemoeilijken, maar verliest de verdachte ook de grip op zijn eigen situatie en is hij als procespartij niet meer in staat zelf beslissingen te nemen. Dan is hij overgeleverd aan zijn raadsman, die hem geen volledig inzicht kan geven in de achtergronden van de te voeren verdedigingsstrategie.”²⁰

Door de kennisneming alleen aan de raadsman toe te staan wordt een enorme verantwoordelijkheid bij de raadsman gelegd. Hij moet, zonder dat zijn cliënt kennis heeft kunnen nemen van de registraties van de verhoren, beoordelen of die registraties vanuit het oogpunt van de verdediging van belang (zouden kunnen) zijn. De raadsman wordt in zekere zin in een positie gemanoeuvreed waarin hij niet meer de adviseur en rechtsbijstandverlener is van zijn cliënt, maar waarin hij noodzakelijkerwijs zelf de strategische beslissingen moet nemen (omdat zijn cliënt daartoe – als gevolg van de informatieachterstand – niet in staat is).

Of de genuanceerde – maar voor de verdediging vaak toch ook wel bezwaarlijke – benadering van de Hoge Raad na de inwerkingtreding van de wet herziening regels betreffende de processtukken in strafzaken nog steeds als uitgangspunt kan gelden, is ondertussen de vraag. De maatstaf van artikel 149a, lid 2 Sv lijkt een ruimer bereik te hebben dan de door de Hoge Raad geformuleerde maatstaf. Bij de huidige stand van zaken zou kunnen worden betoogd dat de opnamen die van de verhoren zijn gemaakt in beginsel tot de processtukken behoren – omdat ze van belang kunnen zijn voor de ter terechtzitting door de rechter te nemen beslissingen (relevantie criterium) – en dat de officier van justitie bevoegd is – indien hij dit met het oog op de in artikel 187d, lid 1, vermelde belangen noodzakelijk acht – de voeging achterwege te laten (art. 149b, lid 1, Sv). De officier van justitie heeft daarvoor overigens wel een schriftelijke machtiging van de rechter-commissaris nodig.

De belangenafweging van artikel 187d, lid 1 Sv zal in de praktijk bepalend zijn voor het antwoord op de vraag of de opnamen bij de processtukken worden gevoegd.²¹ De voeging blijft achterwege indien de officier van justitie dit noodzakelijk acht omdat:

- a) de getuige ernstige overlast zal ondervinden of in de uitoefening van zijn ambt of beroep ernstig zal worden belemmerd;
- b) een zwaarwegend opsporingsbelang wordt geschaad; of
- c) het belang van de staatsveiligheid wordt geschaad.

20 T.N.B.M. Spronken, *Verdediging: Een onderzoek naar de normering van het optreden van strafrechtadvocaten*, Gouda Quint, Deventer 2001, p. 270.

21 In deze zin: B.F. Keulen in zijn annotatie onder Hoge Raad, 4 maart 2014, NJ 2014/374.

Wanneer het gaat om de opnamen die van de verhoren van de verdachte zelf zijn gemaakt, bieden deze gronden de officier van justitie niet of nauwelijks de mogelijkheid om deze 'stukken' niet bij de processtukken te voegen. Gaat het om opnamen van de verklaringen van getuigen of aangevers dan zou in voorkomende gevallen de onder a) genoemde grond voor de officier van justitie een argument kunnen zijn om van de voeging af te zien. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat de lat vrij hoog ligt, aangezien het om 'ernstige' overlast zal moeten gaan.²² Het enkele feit dat een getuige of aangever het vervelend vindt dat een verdachte kennisneemt van de registratie van zijn verhoor, is daarvoor naar onze mening niet voldoende.

In de Memorie van Toelichting wordt uitdrukkelijk stilgestaan bij de (ruimere) mogelijkheden die de officier van justitie heeft om de verstrekking van afschriften van processtukken te beperken.²³ Als voorbeeld wordt genoemd het (in verband met de bescherming van de privacy) niet aan de verdediging verstrekken van een kopie van een video-opname van het verhoor van jeugdige getuigen. De officier van justitie kan in het belang van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, de opsporing en vervolging van strafbare feiten of op zwaarwichtige gronden aan het algemeen belang ontleend, bepalen dat van bepaalde stukken of gedeelten daarvan geen afschrift wordt verstrekt (art. 32, lid 2 Sv). De minister was van mening dat

*"de beperkingen op de aanspraak op afschriften mede kan inhouden dat alleen afschrift wordt verstrekt van relevante gedeelten van stukken die op gegevensdragers zijn opgenomen. Dit vloeit ook voort uit het bepaalde in artikel 149a, tweede lid, Sv waarin de omschrijving van het begrip "processtukken" wordt gegeven."*²⁴

Een en ander betekent dat volgens het huidige wettelijke systeem de officier van justitie zich telkens eerst afvraagt of de stukken relevant zijn (in de zin van artikel 149a, lid 2 Sv) en vervolgens of er desondanks een reden is om de stukken toch niet bij de processtukken te voegen (art. 149b, lid 1 Sv *jo.* art. 187d, lid 1 Sv). Wanneer van de relevante verhoren opnamen zijn gemaakt, worden deze vanzelfsprekend ook aan de processtukken toegevoegd (art. 149a, lid 1-2 Sv), aangezien ook (of juist) voor de opnamen zal gelden dat zij redelijkerwijs van belang kunnen zijn voor de ter terechtzitting door de rechter te nemen beslissingen.

De verdachte mag op eigen verzoek kennis nemen van de processtukken (art. 30 Sv en 137 Sv) en kan ook aanspraak maken op afschriften van deze stukken (art. 32 Sv). De officier van justitie kan onder andere om reden van privacy

²² Hoge Raad 4 maart 2014, NJ 2014/374.

²³ Memorie van Toelichting, *supra* noot 2, p. 32-33.

²⁴ *Ibid.*, p. 33.

bepalen dat van bepaalde stukken of gedeelten daarvan geen afschrift aan de verdachte wordt verstrekt (art. 32, lid 2 Sv).

Wordt aan de verdachte de kennisneming van bepaalde processtukken tijdelijk onthouden of worden hem geen afschriften verstrekt, dan kan hij daartegen een bezwaarschrift indienen (art. 30, lid 2 Sv en art. 32, lid 4 Sv). Daarnaast heeft hij de mogelijkheid om de officier van justitie te verzoeken specifiek omschreven stukken die hij van belang acht voor de beoordeling van de zaak bij de processtukken te voegen (art. 34, lid 1 Sv).

De mogelijkheid die de *Dev Sol*-jurisprudentie bood om alleen de raadsman in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van de registraties van verdachtenverhoren, lijkt - wanneer we er vanuit (mogen) gaan dat de registraties tot de processtukken zullen moeten worden gerekend - thans niet meer te bestaan. De kennisneming van processtukken is immers primair een bevoegdheid van de verdachte (art. 30 e.v. Sv). De raadsman heeft slechts een daarvan afgeleide bevoegdheid (art. 51 Sv).

De consequentie hiervan is dat verhoorregistraties aan het dossier zullen moeten worden toegevoegd en in beginsel in afschrift aan de verdediging zullen moeten worden verstrekt. In gevallen waarin de opnamen niet in afschrift beschikbaar worden gesteld, zullen zowel de raadsman als zijn cliënt in de gelegenheid moeten worden gesteld kennis te nemen van de opnamen. Simpel gezegd: zij moeten een afspraak kunnen maken om (samen) de opnamen te gaan bekijken.

Vooraf voor gedetineerde verdachten zal een en ander wellicht de nodige voeten in de aarde hebben. De spreekruimte zal tevens een 'kijkruimte' moeten worden en / of de verdachte zal in zijn cel een voorziening moeten krijgen om de registratie (ongestoord en desgewenst telkens opnieuw) te kunnen afspelen. Een dergelijke voorziening zal er sowieso moeten komen, aangezien dossiers steeds vaker alleen nog maar digitaal beschikbaar worden gesteld.

5. Afronding

Wat hierboven werd opgemerkt over het belang dat de verdachte heeft bij de mogelijkheid van kennisneming van de registraties van zijn verhoren, geldt evenzeer voor de mogelijkheid van kennisneming van de registraties van de verhoren van medeverdachten en (andere) getuigen. Voor al deze registraties geldt dat zij van belang zouden kunnen zijn voor de beslissingen die de rechter uiteindelijk moet nemen en - derhalve - ook voor een effectieve verdediging. Gelet op het bepaalde in het tweede lid van artikel 149a Sv, kunnen ook deze registraties tot de processtukken worden gerekend.

Hiermee is niet gezegd dat de verdachte er altijd belang bij heeft dat de van de verhoren gemaakte opnamen ter terechtzitting worden afgespeeld. De verdediging zal er waarschijnlijk in veel gevallen de voorkeur aan geven dat tijdens de behandeling ter terechtzitting wordt volstaan met het voorhouden van de verklaring(en) van de aangever(s), omdat zij weet dat beeld en geluid veel directer bij de toeschouwer – en dus ook bij de rechter – binnenkomen dan het geschreven woord. Het afspelen van de eigen verhoren kan bovendien erg confronterend zijn voor de verdachte. Ook de rechter zal er in voorkomende gevallen waarschijnlijk weinig behoefte aan hebben de van de verhoren van de verdachte en van getuigen gemaakte opnamen ter terechtzitting af te spelen. Afgezien van het feit dat er veel tijd mee gemoeid zal zijn, is de toegevoegde waarde ervan veelal gering. In de meeste gevallen geven de processen-verbaal immers al de (zakelijke weergave van de) informatie die de rechter nodig heeft om te kunnen beslissen.

Deze constatering brengt ons op een andere, praktische, vraag. Dient de rechter – zoals hij gewend is kennis te nemen van de inhoud van het 'papier dossier' – bij zijn voorbereiding van de zaak kennis te nemen van de inhoud van alle auditieve en audiovisuele registraties van de verhoren, of mag hij dit laten afhangen de onderbouwde standpunten van de andere procesdeelnemers met betrekking tot de inhoud van die registraties? Misschien is dit een louter theoretische vraag, maar het is wel een vraag die onder ogen gezien moet worden wanneer men er vanuit moet gaan dat de registraties van verhoren tot de processtukken (zijn gaan) behoren. Wij zullen de vraag hier niet beantwoorden, maar zouden zelf willen opteren voor een pragmatische benadering die aansluit bij de belangrijkste reden waarom verhoren worden opgenomen, te weten: het mogelijk maken van een (objectieve) controle achteraf van hetgeen tijdens het verhoor door de verschillende deelnemers is gedaan en gezegd. Vanuit dezelfde invalshoek bekeken, lijkt het ons – mede gelet op het bepaalde in artikel 51b, lid 1 Sv – niet nodig de aangever, de benadeelde partij c.q. het slachtoffer in de gelegenheid te stellen kennis te nemen van de registraties van de verhoren. Het belang van deze procesdeelnemers (en belangstellenden) bij de kennisneming van de registraties is niet evident.

We ronden af.

In de zaak van de Arnhemse villamoord kunnen grote vraagtekens worden geplaatst bij het bewijs.²⁵ Eén van die vraagtekens betreft de totstandkoming en de betrouwbaarheid van de op schrift gestelde verklaringen van een van de verdachten in deze zaak. Dat er iets niet goed zat met die verklaringen werd duidelijk na kennisneming van de opnames die van de verhoren waren gemaakt.

25 H. Israël *et al.*, De Arnhemse villamoord: Valse bekentenissen, *supra* noot 5.

In de processen-verbaal werden de verklaringen sterk samengevat en op belangrijke onderdelen niet correct weergegeven. Deze constatering komt overeen met de bevindingen van Malsch *et al.*²⁶ Om in voorkomende gevallen de betrouwbaarheid van de op schrift gestelde verklaringen van verdachten en getuigen te kunnen beoordelen, is het noodzakelijk kennis te kunnen nemen van de registraties die van de verhoren zijn gemaakt. Die registraties kunnen – anders gezegd – redelijkerwijs van belang zijn voor de ter terechtzitting door de rechter te nemen beslissingen.

Deze vaststelling heeft consequenties. Wij hebben in deze bijdrage een aantal aspecten aan de orde gesteld. Daarmee is het laatste woord nog niet gesproken. Wat te denken van bijvoorbeeld de vraag of het de verdediging vrij staat de tot de processtukken behorende registraties van verhoren te delen met de media. Of de vraag of de vertegenwoordiger van het openbaar ministerie en de raadsman tijdens het requisitoir respectievelijk pleidooi (naar eigen inzicht) fragmenten uit de registraties kunnen gaan afspelen.

Wordt vervolgd...

26 M. Malsch *et al.*, Kijken, luisteren, lezen, De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren, *supra* noot 4; en M. Malsch *et al.*, De papieren muur: Proces-verbaal maakt bewijsvoering soms onbetrouwbaar, *supra* noot 4.